

Research Paper

Reasons for intensified distance between the followers of different religions and sects in Sistan and Baluchestan Province

Elham Shirdel^{*1}, Shakib Zarbi Ghalehhamami²

Received: Nov. 24, 2022; Accepted: Sep. 11, 2023

ABSTRACT

The study emphasizes the exacerbated areas of conflict and distance between religions and sects in Iran's southeastern province of Sistan and Baluchestan. Within the framework of a qualitative study and based on the grounded theory, interviews were conducted with 25 young people from different regions of Sistan and Baluchistan who have been living in Zahedan over a six-month period. Following the principle of theoretical sampling, semi-structured interviews were conducted with the participants. The findings were coded and analyzed through the Strauss and Corbin method. In open coding, the interviews were read multiple times, resulting in the extraction of approximately 95 meaningful concepts. These were then synthesized into 7 main and abstract categories as well as 16 subcategories. Finally, a core category "conflicting forces and disintegration of interactions between religions and sects," which is comprehensive and concise, was extracted capturing all the main categories and narrative of the data. This research demonstrates that factors such as discrimination, non-acceptance of others, lack of wisdom among some religious scholars, and the absence of free discourse in a socio-cultural context shaped by economic problems and influenced by geographical factors as well as the intervention of factors such as extreme ethnic and religious prejudices, led to the formation of an extremist and biased network with internal and external interests, which work towards preventing interaction between religions and sects. The outcome of this process is humiliating and insulting actions of people, as well as a change in their perception of religion.

Keywords: relationship breakdown between religions, distance between religious followers, divergent cultural geography, discrimination, Grounded theory

1. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

* Corresponding Author

✉ eshirdel@lihu.usb.ac.ir

2. MA Student in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran

✉ shakibzarbi81998@gmail.com

INTRODUCTION

This research focuses on the role of conflicting forces in disrupting interactions between religions and sects in Sistan and Baluchestan province. This province possesses rich and, at the same time, resilient ethnic and religious characteristics, making it an excellent case study. In other words, considering its diverse ethnic and religious environment, the issue of interaction or distance between religions in this province can be a highly significant subject for study and therefore, this topic was chosen for this research.

PORPUSE

The main objective of this research is to answer the questions: What role does conflicting forces play in creating distance or discord among their followers? What factors contribute to the distancing between religious and sectarian groups? As such, the current study concentrates on studying the underlying factors that lead to the emergence of distance between religions and sects in Sistan and Baluchestan province.

METHODOLOGY

As said before, the research has been conducted in the framework of qualitative study and is based on the grounded theory. For that purpose, interviews were conducted with 25 young people from different regions of Sistan and Baluchistan who have been living in Zahedan. Following the principle of theoretical sampling, semi-structured interviews were conducted with the participants. The findings were coded and analyzed using the Strauss and Corbin method. Approximately 95 meaningful concepts were extracted from what was collected from the interviewees. These concepts were then synthesized into 7 main and more abstract categories and 16 subcategories in axial coding.

FINDINGS

In this research, the central and core category is "conflicting forces and disintegration of interactions between religions and sects" that consistently emerges from the data to which all other main categories is relate with. The central phenomenon shows how cultural conditions resulting from ethnic and religious values, as well as social, economic, and political circumstances, contribute to religious polarization and distancing between religions in Sistan and Baluchestan. The above core issue is called so because it is constructed from the categories i.e. "reduced trust in religious authorities," "unjust social structure and disintegration of religious interactions," "integration of religious and ethnic affiliation and the construction of biased group identities," "dominance of a non-interactional and divisive culture between religions," "economic and cultural geography as a social divisive factor," "propagation of

exclusive intra-group interactions," and "the perpetuation of derogatory behaviors in collective interactions." As per the findings, it must be acknowledged that conditions conducive to religious and sectarian conflicts are still being observed in the province. Nevertheless, the requirement of today's world is constructive interaction and mutual communication to improve the quality of life in all dimensions. Unfortunately, that process of interactions between religions, ethnicities, and sects either do not take shape or develop at slow pace or most often encounter with problems due to power dynamics and sometimes under the influence of traditionalist atmospheres within different societies. This is akin to the theory of clash of civilizations which suggests cultural clashes. It must be noted that countries with rich cultural and religious diversity like Iran, necessary measures have not been taken to create conducive environment for resolving conflicts between religions and sects, and actions against certain political and governing bodies involved in propagating discord and divisiveness. This claim is substantiated by the current research data, as almost all participants with diverse ethnic and religious backgrounds emphasized the existence of ethnic and religiously-motivated discrimination in various areas of social life, hence, this inequality and injustice is a clear reason for the emergence of conflicts between religions.

CONCLUSION

The research results testify the role of religious scholars in instigating conflicts between religions and sects. People's sensitivity towards the words and actions of religious scholars is greater in societies which are under the influence of a theocratic government, and the basis of policymaking is ideological and the clergy themselves. Since the majority of people perceive religious figures and scholars as the representatives of their religion, it is a bit natural that the people are more influenced by this group in religious matters and related issues. As this research has demonstrated, the biases and sometimes irrational and unwise attitudes of certain religious scholars, as well as their contradictory speeches and behaviors in personal and social matters, have been sources for changing people's perceptions of the overall religion and, ultimately, in creating distance between religions and sects. Given the necessity of constructive interaction for comprehensive development in Sistan and Baluchestan province, where people suffer from numerous problems and deprivation, it is essential to create a platform for open and logical dialogue between religions and sects. This includes the need to eliminate ethnic and religious discrimination in employment, granting important managerial and executive responsibilities, and offering urban and rural privileges. Adopting a national and non-sectarian perspective in solving citizens' problems and implementing unity-oriented educational programs in schools and universities can also help promote harmony. Additionally, mutual respect among followers of different religions and sects, acceptance of others, recognition of minority rights, refraining from extreme

Iranian Cultural Research

Abstract

ethnic and religious biases, establishing constructive interactions, focusing on commonalities and concord among religions, and engaging in collective actions aligned with the goals can all lead to a reduction in differences and the approximation of religions and sects.

NOVELTY

Although numerous studies have been conducted on the characteristics of religious convergence and the importance of interfaith interactions, there have been fewer investigations into the factors and forces leading to divergence and distance between religions and sects. The significance of this issue is particularly felt in Iran, a country known for its notable ethnic and religious diversity, specifically in Sistan and Baluchestan province. Therefore, efforts have been made in this study to address this research gap to some extent.

CONFLICT OF INTEREST

The authors declare no conflict of interest.

Iranian Cultural Research

Vol. 17
Issue 1
Spring 2023

BIBLIOGRAPHY

- Al-Istakhri, A. (1994). *Mamālik and Masālik* (M. Testeri, Trans.). Tehran, Iran: Mohammad Afshar Endowment Foundation. (Original work published 1994)
- Andrew, O. (2016). Interfaith dialogue: seven key questions for theory, policy and practice. *Religion, State and Society*, 44(4), 349-365. doi: 10.1080/09637494.2016.1242886
- Araghieh, A., Fathi Vajargah, K., Foroughi Abari, A. F. A., & Fazeli, N. (2010). Curriculum integration: An appropriate approach for developing a multicultural curriculum in higher education. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 2(1), 149-165. doi: 10.7508/isih.2010.05.006
- Bahbo, H. (2020). *Muslim and non-Muslim heritage* (1st ed.). Tehran, Iran: Nayeri.
- Bellah, R. (2006). Civil religion in America. *Daedalus*, 1-21. doi: 10.1215/9780822388135-012
- Christensen, A. (1996). *Iran under the Sasanians* (R. Yasemi, Trans.). Tehran, Iran: Donyā-ye Ketāb. (Original work published 1935)
- Corbin, J., & Strauss, A. (2011). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing Grounded Theory* (B. Mohammadi, Trans.), Tehran Iran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Ghazinejad, M., & Akbarnia, E. (2017). Social tolerance or social distance (Survey among Christians and Muslims of Tehran). *Social Studies and Research in Iran*, 6(1), 21-40. doi: 10.22059/jisr.2017.61829
- Ghorbani, Gh. (2020). Religions diversity and the problem of the religious other. *Journal of Philosophical Investigations*, 14(33), 337-353. doi: 10.22034/jpiut.2020.40875.2624
- Hajiani, I. (2004). The issue of national unity and the model of national politics in Iran. In *Social Issues in Iran*. Tehran, Iran: Iranian Sociological Association.
- Harris, S. (2004). *The end of faith: Religion, terror, and the future of reason*. New York: Norton.
- Kazemi Tarighi, T. (2011). The effect of historical, cultural, and social contexts on the integration of different religions followers in Iran (Case study of Armenians). *Security Horizons*, 4(12), 171-201.
- Malekian, N., & Jamshidi Hasanabadi, I. (2014). Investigating the relationship between internet usage and the religious identity of youth. *Second National Conference on Sociology and Social Sciences*, Tehran, Iran.
- Mojzes, P. (1992). War between religions. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 12(2), 1.
- Naderi, A., Roustakhiz, B., Fayaz, E., & Hosseinbor, M. (2018). Investigating the composition of social forces and the evolution of ethnic identity discourses in Balochistan, Iran. *Journal of Iranian Cultural Research*, 11(3), 69-102. doi: 10.22631/jicr.2018.1811.2420

Iranian Cultural Research

Abstract

- Naseh, Z. (1975). *Baluchistan*. Tehran, Iran: Ibn-e Sina.
- Noldeke, T. (1979). *Geschichte du Parser und Araber zur zeit des Sasaniden* (A. Zaryab, Trans.). Tehran, Iran: National Works and Archives Society. (Original work published 1879)
- Rafiepour, F. (2006). *The Anatomy of society: An Introduction to Applied sociology*. Tehran, Iran: Sahāmi-ye Enteshār.
- Rocher, G. (2008). *Introduction a la sociologie generale* (H. Zanjanzade, Trans.). Tehran, Iran: Samt.
- Sabzali, M., Sarfi, M., Zohouri, M., Sarfi, T., & Darvishi, M. (2022). Fake news and freedom of expression: An Iranian perspective. *Journal of Cyberspace Studies*, 6(2), 205-218. doi: 10.22059/jcss.2023.356295.1087
- Salehi Amiri, S. (2006). *Management of ethnic conflicts in Iran: review of existing models and presentation of a desirable model*. Tehran, Iran: Strategic Research Center of the Expediency Council.
- Sarfi, T., Nosrati, S., & Sabzali, M. (2021). The New Celebrity Economy in Cyberspace. *Journal of Cyberspace Studies*, 5(2), 203-228. doi: 10.22059/jcss.2021.93903
- Seddiq Sarvestani, R. & Zayeri, Gh. (2009). *Challenges of cultural planning in Iran*. Tehran, Iran: Islamic Azad University Press.
- Sedighourae, Gh. & Farzaneh, A. (2019). Religion and social divergence. *Islamic and Social Sciences Journal*, 11(21), 5-28. doi: 10.30471/soci.2019.1611
- Shayesteh Majd, A. (2007). *Investigating the effect of religiosity on five personality types in three religions: Islam, Christianity and Zoroastrianism* (Master's Thesis). Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
- Shirdel, E. & Moosanejad, M. (2020). The construction of Historical feelings and interaction between religions. *International conference on Interreligious Dialogue*. Global Center for Religious Research Academic Institute. USA.
- Shirdel, E., Hasani, M., & Hamikaegar, F. (2022). Construction of a successful inter-religious marriage and the context of Its formation: A qualitative study between couples in Sistan and Baluchestan Province. *Sociology of Social Institutions*, 8(18), 373-397. doi: 10.22080/ssi.2022.22953.1966
- Turner, J. (2010). *Theoretical principles of sociology*. New York: Springer. New York.
- White, K., Muthukrishna, M & Norenzayan, A. (2021). Cultural similarity among coreligionists within and between countries. *Psychological and Cognitive Sciences*, 118(37), e2109650118. doi: 10.1073/pnas.2109650118

Yaghmaei, E. (1976). Baluchistan and Sistan: The land of brave and industrious people. Tehran, Iran: Ministry of Culture and Arts.

Zarei, Gh. (2019). The role of ethnic identity in national solidarity after the Islamic Revolution: A multicultural approach; multicultural approach. *The Islamic Revolution Approach*, 13(47),43-62.

Iranian Cultural Research

Abstract

مقاله پژوهشی

بسترهای تشدید فاصله بین پیروان ادیان و مذاهب در استان سیستان و بلوچستان

الهام شیردل^{۱*}، شکیب ضربی قلعه‌حمای^۲

دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۳؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

چکیده

در بستر متنوع قومی و مذهبی ایران زمین، دایما مسئله نحوه و کیفیت تعامل بین اقوام و پیروان مذاهب مورد بحث بوده است. این تعامل می‌تواند متأثر از عوامل واگرا باشد. نظر به اهمیت دوچندان همسویی و وحدت ملی در شرایط تاریخی کنونی، در این مقاله سعی شده است تا زمینه‌ها و دلایل تشدید اختلاف و فاصله افتادن بین ادیان و مذاهب در استان سیستان و بلوچستان، که میزبان پیروان اقوام و مذاهب متعددی است، مطالعه شود. در این مقاله ذیل چارچوب مطالعه کیفی و بر اساس نظریه زمینه‌ای با ۲۵ نفر از جوانان مناطق مختلف سیستان و بلوچستان که طی بازه زمانی ۶ ماهه ساکن شهرستان زاهدان بوده‌اند، مصاحبه انجام شده است. روش نمونه‌گیری بر اساس نمونه‌گیری نظری بوده و با مشارکت کنندگان مصاحبه نیمه‌ساختاریافته صورت گرفته است. یافته‌ها بر اساس روش اشتراوس و کوربین کدگذاری و تحلیل شده‌اند. در کدگذاری باز، متن مصاحبه‌ها چندین بار خولنده و حدود ۹۵ مفهوم از جملات معنی‌دار استخراج شد. مفاهیم در کدگذاری محوری در ۱۶ مقوله فرعی و ۷ مقوله اصلی و انتزاعی‌تر تلفیق شدند. در نهایت یک مقوله هسته‌ای نهایی «نیروهای واگرا و ازهم‌گسیختگی تعاملات بین ادیان و مذاهب» که جامع و چکیده‌ای از تمامی مقولات اصلی و تحلیل داستانی از فرایند داده‌هاست، استخراج شد. این مطالعه ثابت می‌کند که عواملی تحت عنوان تبعیض، عدم پذیرش دیگری، نابخردی برخی علمای دینی و فقدان گفت‌وگوی آزاد و در بستری که بنا به مشکلات اقتصادی و تحت تأثیر جغرافیای فرهنگی شکل گرفته و با مداخله عواملی مانند تعصبات شدید قومی و دینی منجر به شکل‌گیری شبکه تعاملی متعصب و منافع داخلی و خارجی شده است که در راستای منع تعامل بین ادیان و مذاهب فعالیت می‌کنند. پیامد این فرایند هم روی آوردن به کنش تحقیق‌آمیز و توهین‌آمیز افراد و همچنین تغییر تصور آن‌ها نسبت به دین است.

کلیدواژه‌ها: گسستگی روابط بین ادیان، فاصله بین ادیان، جغرافیای فرهنگی واگرا، تبعیض، نظریه زمینه‌ای

۱. استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

* نویسنده مسئول

eshirdel@lihu.usb.ac.ir ✉

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و

بلوچستان، زاهدان، ایران

shakibzarbi81998@gmail.com ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

در جامعه مدرن امروز، مجموعه‌ای از فرهنگ‌ها و هنجارهای گوناگون، در کنار هم قرار گرفته‌اند که غالباً همسو و تقویت‌کننده یکدیگر نیستند، بلکه درکنار یا در تضاد با هم قرار دارند. نتیجه این وضعیت، شرایطی است که در آن کنترل اجتماعی، بسیار ضعیف است (رفیع‌پور، ۱۳۸۵، ۳۸۸)؛ بنابراین، جوامع مختلف برای پاسخگویی به این دل‌مشغولی، به دنبال مبانی نظری و الگوی راهبردی در خصوص سیاست چندفرهنگی و قومی هستند. در ارائه الگوی مناسب و مبانی نظری سیاست قومی و چندفرهنگی برای جامعه ایران، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. ازسویی، برخی معتقدند که پس از انقلاب، در وجود چیزی که بتوان به آن دقیقاً «سیاست فرهنگی» اطلاق کرد، تردید وجود دارد (صدیق سروسستانی و زائری، ۱۳۸۸، ۱۳۲). از سوی دیگر، با وجود تلاش محققان (حاجیان، ۱۳۸۳؛ صالحی امیری، ۱۳۸۸؛ سروسستانی و زائری، ۱۳۸۸) فقدان قطعیت و توصیه به به‌کارنبستن نتایج در گستره وسیع، گزارش شده است (عراقیه و همکاران، ۱۳۸۸).

انسان‌ها دارای اختلافات مهمی هستند که موجب بازشناسی آن‌ها از همدیگر می‌گردد؛ مواردی چون اختلاف در نژاد، قومیت، فرهنگ، رسوم و عادات، نوع تربیت، طبقه و جایگاه اجتماعی، حتی عامل مکان و زمان، از متغیرهایی هستند که موجب تفاوت‌ها و تنوعات فرهنگی، جغرافیایی و دینی میان انسان‌ها شده است. در این زمینه، تفاوت‌ها و تنوعات دینی هم دارای اهمیت زیادی است. اینکه برخی در سنت دینی خداباوری و برخی در سنت غیرخداآور متولد شده و زیسته‌اند، اینکه برخی در بستر دینی توحیدی زیسته و برخی در بستر شرک‌آمیز، اینکه برخی مسلمان یا یهودی یا مسیحی متولد شده و در آن سنت زیسته، و برخی در سنت‌های دیگر، اینکه برخی در سنت شیعی و برخی در جامعه اهل سنت متولد شده و زیسته‌اند و دیگرانی هم وجود دارند که در سنت بی‌دینی، یعنی الحاد یا لادری متولد شده و زیسته‌اند. نکته مهم ناشی از این واقعیات وجود، اختلافات بعضاً چشمگیر میان پیروان چنین سنت‌های دینی است که ممکن است موجب تلقی‌های غیر معمول و حتی تنش‌های دینی شود (قربانی، ۱۳۹۹، ۳۳۸).

به‌رغم اینکه متفکران زیادی به اثر همبستگی دین اشاره کرده‌اند اما عده‌ای هم در انتقاد به آن‌ها به اثر واگرایی دین پرداخته‌اند؛ به‌عنوان مثال بلا^۱ که به تبعیت از دورکیم، به اثر همگرایی دین توجه داشت، در اثر انتقادات و البته مشاهده و تحقیقات بعدی، به اثر واگرایی آن نیز معترف و معتقد شد که دین مدنی هم استعداد بالقوه برای ایجاد انسجام و یکپارچگی را در خود دارد و هم استعداد جدایی در آن نهفته است (بلا، ۲۰۰۶). اصولاً باید توجه داشت که هر عقیده‌ای همان‌گونه که ممکن است سبب پیوند عده‌ای از اشخاص شود و محور همبستگی آنان قرار گیرد و به تعلق آنان بینجامد، ممکن است سبب ایجاد فاصله و شکاف میان آنان و کسانی شود که از قبول آن باور سرباز می‌زنند. گی‌روشه^۲ در باب نماد گفته است که نماد به احساس تعلق گروه یا جماعات و همبستگی اعضا کمک می‌کند. نماد مذهبی کمک می‌کند تا مؤمنین از غیر مؤمنین، کشیش از مؤمنین، مکان‌های مقدس از مکان‌های غیر مقدس، اشیای پاک از ناپاک و ... تمییز داده شوند و بدین‌سان حتی بافت جامعه را تقسیم می‌کند تا گروه‌بندی‌هایی را به وجود آورد و مرزها را مشخص و سلسله مراتب را تعیین کند (ترنر^۳، ۲۰۱۰؛ گی‌روشه، ۱۳۸۷).

اثر تقریب‌کنندگی و جداسازنده‌ای که از سوی گی‌روشه برای نماد بیان شد، اثر باورها، ارزش‌ها و هنجارها نیز هست؛ یعنی هر فرهنگ و هر عنصر فرهنگی چه نماد باشد، چه باور، چه ارزش و چه هنجار، درعین حال که قابلیت وحدت‌بخشی دارد، می‌تواند تفرقه‌آفرین هم باشد؛ زیرا همان‌گونه که ممکن است عده‌ای آن‌ها را بپذیرند و در زمره پیروان آن قرار بگیرند، عده‌ای نیز ممکن است از پذیرش آن‌ها سرباز زده و در دسته مخالفان آن‌ها قرار گیرند یا حداقل نسبت به آن‌ها - اگر میسر باشد - بی تفاوت باشند. باورها، ارزش‌ها، نمادها و هنجارهای دینی نیز به محض آن‌که مورد پذیرش اکثریتی قرار گیرند، در زمره باورها، ارزش‌ها، نمادها و هنجارهای اجتماعی درمی‌آیند و در نتیجه، ویژگی‌های آن‌ها را پیدا می‌کنند و همانند عناصر غیردینی فرهنگ یک جامعه، می‌توانند سبب همگرایی شوند یا به واگرایی منجر شوند (اورعی و فرزانه، ۱۳۹۸، ۱۶).

1. Bellah
2. Guy Rocher
3. Turner

بخشی از مهمترین عناصر فرهنگی جوامع مختلف، برخاسته از دین است. عملاً مؤلفه دین نه تنها عناصر فرهنگی مختص به خودش را به جوامع انسانی ارائه می‌دهد، بلکه در گذر زمان با بسیاری از عناصر فرهنگی آن‌ها نیز آمیخته شده و جلوه‌ای نو و تازه به آن‌ها می‌بخشد. بدیهی است که این فرهنگ دینی شده نو، توسط بخشی از جامعه مورد پذیرش قرار گرفته و توسط عده‌ای دیگر رد می‌شود. هم‌اکنون تعامل در چنین جوامعی محل بحث است. زمانی که در یک جامعه کثرت فرهنگی مشاهده می‌شود و طیف‌های مختلفی از افراد این جامعه با تنوع فرهنگی در کنار هم زیست می‌کنند، چالش‌هایی به وجود می‌آید که موضوع مهمی برای پژوهش محسوب می‌شود.

تعامل انسان با انسان در مواردی دارای موضوعی موقت و منقطع است، اما در مواردی، موضوع تعامل قابلیت تداوم دارد. در چنین مواردی، اگر تعامل و شکل و اندازه آن مورد توافق طرفین باشد، تعامل ادامه می‌یابد و اگر مورد توافق نباشد، منجر به ترک تعامل یا نزاع می‌شود. تعامل منجر به نزاع، ستیز نامیده می‌شود. ستیز ممکن است تداوم یابد یا ترک شود. ترک ستیز، یا به علت خستگی و احساس بی‌ثمری در طرفین است، یا بر اثر غلبه یکی و تسلیم دیگری و یا بر اثر ایجاد توافق جدید (اورعی و فرزانه، ۱۳۹۸، ۷).

ایران زمین از دیرباز میزبان اقوام و ملل متعددی بوده است و همواره این خاک و بوم، به‌عنوان مهد تمدن و فرهنگ شناخته می‌شود. تمدن غنی ایران زمین، حاوی آیین قومی و مذهبی کهنی به بلندای تاریخ است. هم‌اینک نیز در جای‌جای ایران زمین، شاهد زیست مسالمت‌آمیز پیروان ادیان و مذاهب مختلف با فرهنگ قومی متنوعی هستیم که قرن‌هاست در کنار هم زندگی می‌کنند. پرواضح است، همان‌طور که نقاط اشتراک بسیاری بین عقیده، آداب و رسوم ادیان و مذاهب مختلف وجود دارد، تفاوت‌ها و اختلافاتی نیز وجود دارد.

وجود قومیت‌های متعدد در کشور ما نشان می‌دهد موضوع واگرایی و همگرایی، انسجام و وفاق ملی، امنیت قومی و ملی و همچنین پیوند میان قومیت‌ها و دولت مرکزی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (زارعی، ۱۳۹۸، ۴۴). اگرچه تنوع فرهنگی موجود نشانگر پویایی فرهنگ غنی این مرز و بوم است، اما گاهی ارزش‌های فرهنگی برخاسته از مؤلفه‌هایی چون دین و قومیت می‌تواند زمینه‌ساز اختلاف و فاصله افتادن بین ادیان و مذاهب باشد. استان سیستان و

بلوچستان نیز با توجه به بافت متنوع قومی، طایفه‌ای و البته دینی و مذهبی قدیمی و ریشه‌داری که دارد، شکاف‌ها و نابرابری‌های قومی-مذهبی طی چند دهه اخیر در این استان، بر اثر اعمال سیاست قومی و توزیع نامتوازن منابع و فرصت‌های شغلی و مناصب، شدت بیشتری پیدا کرده (شیردل و همکاران، ۱۴۰۰) و این استان عمیقاً با چالش گفت‌وگو بین ادیان و مذاهب مواجه است. وقایع و درگیری‌های اخیر با نیروهای پلیس و تداوم آن به صورت حملات جانی و مالی در استان سیستان و بلوچستان حاکی از تشدید شکاف قومی و مذهبی در این جامعه است که باعث تقویت یکدیگر و خشونت و واگرایی بیشتر فرهنگی می‌شود. براین اساس، پژوهش حاضر در نظر دارد فرایند و زمینه‌های اجتماعی شکل‌گیری تشدید اختلاف و فاصله بین مذهبی و دینی در استان سیستان و بلوچستان را واکاوی نماید.

با اینکه آموزه‌های دینی تمام ادیان الهی منادی وحدت و همبستگی اجتماعی هستند و دینداران را به تساهل، مدارا و کاهش تعارض فرا می‌خوانند، برخی شواهد نشان می‌دهد که دینداران در جوامع چنددینی، همیشه پایبندی لازم را به آموزه‌های دینی مذهبی خود نشان نمی‌دهند و با وجود توصیه‌ی اکید ادیان به وحدت و مدارا میان اهل کتاب، در شرایطی برخلاف اصول و آموزه‌های مذکور عمل می‌کنند؛ به طوری که وحدتی که از طریق مدارا، تساهل و تسامح دینی حاصل می‌شود، جای خود را به تعارض و تقابل در روابط میان اهل ادیان می‌دهد. بررسی‌های تاریخی و تحقیقات صورت گرفته در جهان در زمینه تعامل اهل ادیان با یکدیگر نیز بیانگر آن است که دینداران ادیان بزرگ، در عمل از آموزه‌های دینی خود فاصله پیدا کرده‌اند و در مواردی دست به اختلاف و تعارض با یکدیگر زده‌اند. ریشه چنین تعارض‌هایی، خاص‌گرایی‌های دینی و تنگ‌نظری‌ها و انحصارگرایی‌های مقطعی در میان شماری از پیروان ادیان مختلف بوده است. چنین اعتقادات و رفتارهایی، به افزایش حس برتری درون‌گروهی و تمایزگذاری بین ما و آن‌ها منجر می‌شود (شایسته مجد، ۱۳۸۶، ۱۰۳).

دغدغه اصلی مقاله حاضر، مطالعه نقش نیروهای واگرا در گسستن تعاملات بین ادیان و مذاهب در بین جوانان تحصیلکرده زاهدان که از مناطق مختلف استان سیستان و بلوچستان به این شهر آمده‌اند. از آنجایی که این استان از ویژگی‌های غنی و البته مستحکم قومی و دینی برخوردار است، یکی از بهترین نمونه‌ها برای مطالعه در این حوزه است. ناحیه

بلوچستان، یکی از بزرگ‌ترین نواحی جغرافیایی ایران زمین است و اکنون بیشتر مردم آن در دو کشور ایران و پاکستان جای گرفته‌اند. بلوچ‌ها بنابر ارجاعات تاریخی (ناصر، ۱۳۴۵، ۳؛ کریساتین سن، ۱۳۷۵، ۴۹۲؛ اصطخری، ۱۳۷۳، ۱۶۵؛ نولدکه، ۱۳۵۸، ۳۰۸؛ یغمایی، ۱۳۵۵، ۳۶)، مردمانی از تبار آریایی‌های ساکن در نواحی شمالی سرزمین ایران بوده‌اند که به دلایل مختلف و احتمالاً به طور اجباری به جنوب شرقی ایران کنونی کوچانده شده و در ناحیه‌ای که بعدها «بلوچستان» نامیده شده است، سکنی گزیدند (نادری و همکاران، ۱۳۹۷، ۷۷). نظر به وسعت کلان و جمعیت چشمگیری که در این استان وجود دارد، قومیت‌ها، تیره‌ها و طوایف متعددی نیز در کنار هم زندگی می‌کنند اما ویژگی‌های قومی غالب در این استان، برخاسته از فرهنگ و آداب و رسوم قوم بلوچ است که از کهن‌ترین و اصیل‌ترین اقوام ایرانی است و همچنین غالب ویژگی‌های دینی و مذهبی نیز در این استان برخاسته از آموزه‌های دین اسلام و مذهب سنی حنفی و شیعه جعفری می‌باشد. تنوع فرهنگی موجود در این استان در کنار تنوع دینی و مذهبی‌ای که مشاهده می‌شود، خود زمینه تعامل همگرایا و اگر را بین پیروان ادیان و اقوام مختلف فراهم می‌کند. اگرچه تعامل سازنده، زیست مصالحه‌آمیز و همگرایی نیز شاخص‌های بسیار تعیین‌کننده‌ای در بافت دینی و قومی سیستان و بلوچستان است، اما با توجه به سابقه تاریخی قدیمی و معاصر سیتزه‌های دینی و قومی در آن، که از سرچشمه‌های مختلفی نشئت گرفته و در چهل سال اخیر شدت یافته است، عملاً این استان شاهد واگرایی قابل توجهی در تعاملات بین ادیان و مذاهب نسبت به سایر استان‌های کشور بوده است.

مطالعات زیادی در مورد ویژگی همگرایی ادیان و مذاهب انجام شده است و بر وجه تعاملی ادیان تأکید شده است، اما کمتر به بررسی و مطالعه عوامل و نیروهایی که در بستر ادیان و مذاهب موجب واگرایی و فاصله بین ادیان می‌شود پرداخته شده است. اهمیت این موضوع در کشور ایران که از تنوع قابل توجه قومی و مذهبی و به طور خاص استان سیستان و بلوچستان که میزبان مذاهب و اقوام زیادی است، بیشتر احساس می‌شود. ازین رو تلاش شد تا مطالعه حاضر بتواند این خلأ پژوهشی را تا حدودی پوشش دهد. پاسخ به این سؤال که نیروهای واگرا چه نقشی در فاصله گرفتن یا اختلاف بین پیروان ادیان و مذاهب دارد، هدف اصلی این مقاله است.

۲. پیشینه پژوهش

قربانی (۱۳۹۹) پژوهشی تحت عنوان «تنوع دینی و مسئله دینی دیگری» انجام داده و ذیل نتایج این پژوهش بیان کرده است که تنوع ادیان، بیشتر از اینکه دال بر اشتراکات دینی باشد، بر عینی بودن و اهمیت اختلافات و نگرش‌های مختلف دینی پیروان ادیان تأکید دارد. تفاوت نگرش‌های دینی به معنای امکان مشروع نگرستن به دین و گزاره‌های دینی از منظرهای متفاوت است. ضمن اینکه اختلافات نگرش‌های دینی، نه تنها عمدتاً خارج از اراده آزاد بشری است بلکه گویا جزء برنامه الهی برای آزمودن انسان‌هاست. تنوع ادیان همچنین این واقعیت را گوشزد می‌کند که وحدت انسان‌ها در همه شئون زندگی، به‌ویژه دینی، امری ممتنع و نشدنی است. تنوع ادیان ما را با واقعیت وجود دیگری دینی با خصوصیات دنیای متفاوت از ما مواجه می‌سازد که از میان آن‌ها، تفاوت نگاه او و ما به مسئله حقانیت و نجات است.

اورعی و فرزانه (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «دین و واگرایی اجتماعی» انجام داده و به این نتیجه رسیدند که محتوای ادیان به هر سه حیطة شناختی، هیجانی و روانی-حرکتی مربوط است و بدین ترتیب موضوع واگرایی اجتماعی ناشی از ادیان، می‌تواند مربوط به یکی از این قلمروها باشد. یک تقسیم مهم، شکاف‌های اجتماعی میان پیروان و مخالفان یک دین، در مقابل واگرایی‌های درونی میان پیروان است. پیروان یک دین، خود به دینداری با سنخ‌ها و درجات مختلف دینداری تقسیم می‌شوند. در میان پیروان، براساس تفاسیر نسل دوم به بعد، مذاهب و فرقه‌های گوناگونی پدید می‌آید. تمایزگذاری میان انسان‌ها، گاهی از سوی خود دین جعل شده است و گاهی حاصل برساخت اجتماعی است. میزان و نوع تأثیرات واگرایی‌های اجتماعی متأثر از دین، بسیار تحت تأثیر کمیت و کیفیت گروندگان و پیروان یک دین است. دستورات و توصیه‌های هر دین به پیروانش برای نوع تعامل با سایر انسان‌ها و همچنین نوع تفسیر و گزینش‌ها از دین نیز عامل مهمی در میزان، نوع و آثار واگرایی اجتماعی است. واگرایی‌های اجتماعی متأثر از دین مصادیقی همچون باورها، ارزش‌ها، نمادها، هنجارها و عواطف تمایزآفرین با بیگانگان دارد و نمونه بارز آن ایجاد مذاهب و فرق است.

قاضی نژاد و اکبرنیا (۱۳۹۵) پژوهشی تحت عنوان «دینداری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی (پیمایشی در میان مسلمانان و مسیحیان شهر تهران)» انجام دادند که بنابر نتایج

این پژوهش، هر دو گروه دینی که از میزان دینداری بالایی برخوردارند، مدارای اجتماعی آنان در سطح متوسط روبه‌بالاست و هر دو گروه، از غیرهم‌دینان خود فاصله اجتماعی متوسط روبه‌پایین دارند. براساس نتایج در میزان دینداری، مدارا و فاصله اجتماعی میان دو گروه تفاوت‌هایی وجود دارد؛ به طوری که مسلمانان در مقیاس دینداری، قوی‌تر از مسیحیان هستند. این درحالی است که مسیحیان مورد مطالعه، مدارای بیشتری با مسلمانان دارند و فاصله اجتماعی کمتری از آنان ابراز کرده‌اند.

تقی کاظمی تری (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «تأثیر زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی بر همگرایی پیروان ادیان مختلف در ایران (مطالعه موردی ارمنی‌ها)» دریافته است که بر خلاف اکثر کشورهای دنیا که گوناگونی دینی مذهبی باعث واگرایی شده است، در ایران این گوناگونی نوعی همگونی و انسجام میان سایر ادیان با جامعه اکثریت و هویت ایرانی به وجود آورده است؛ به گونه‌ای که جمعیت ارمنی ایران خود را ایرانی-ارمنی می‌دانند و همواره در دوران مختلف تاریخی با جانفشانی‌های خود در دفاع از ایران، وفاداری خود را اثبات کرده‌اند. وجود برخی زمینه‌ها در جامعه ارامنه کشور نقش مهمی در پیشرفت و رشد کشور دارد، بنابراین پایداری فراگیری اجتماعی ملی در جامعه ایران از یک سو به مناسبات دولت ملی با اقلیت‌های دینی مذهبی کشور، و از سوی دیگر، به کم‌وکیف روابط ادیان و مذاهب با یکدیگر متکی است. کیندل وایت و همکارانش^۱ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان «شباهت فرهنگی میان هم‌دینان در داخل و بین کشورها» فاصله فرهنگی بین گروه‌های مذهبی در داخل و بین کشورها را در نظرسنجی ارزش‌های جهانی ۸۸ کشوری که سنت دینی مشترک داشتند و سطح تعهد به دین از نظر فرهنگی بیشتر مشابه بود، مطالعه کردند. آن‌ها دریافتند که نظریه‌های تکاملی فرهنگی حاکی از آن است که ادیان جهانی، باورها، ارزش‌ها و عملکردها را در یک ابر قومیت تثبیت کرده‌اند.

شیردل و موسی‌نژاد (۲۰۲۰) «زمینه‌های عاطفی شکل‌دهنده تعامل بین ادیان» را براساس شواهد و اسناد مطالعه کردند. یافته‌های تحقیق آن‌ها نشان می‌دهد که تجربه‌های احساسی نظیر خودبرتری بینی مضاعف نژادی و دینی، حافظه تاریخی جامعه دینی و کینه‌های انباشت

1. White & Kindle

شده، اهانت به ارزش‌های سایر ادیان و جریحه‌دار شدن احساسات جمعی، احساس بی‌عدالتی و خشم از برآورده نشدن انتظارات، نقش تبلیغات و رسانه‌ها در افراطی‌گری دینی مانع برقراری صمیمیت و گفت‌وگوی سازنده بین ادیان می‌شود. همچنین عواطف منفی در طی زمان از طریق الگوها و رفتارهای نامناسب اجتماعی مختلف بر روح یک گروه دینی لطمه وارد می‌کند و تجمع آن موجب ازهم گسیختگی و فاصله بین ادیان می‌شود.

پائول موزجس^۱ (۱۹۹۲) نیز در پژوهشی با عنوان «جنگ بین ادیان» به دلایل واگرایی ادیان با تأکید بر نقش کلیساها و رهبران دینی اشاره کرده است. وی ادعا می‌کند که کنترل اکومنیسم توسط کمونیست‌ها و با نظارت دولت، حرکت کلیساها در مسیر آزادی و سرکار آمدن رهبرانی که جهان‌گرایی را رد می‌کنند، انتخاب رهبران جدید در کلیساها و سازمان‌های مذهبی به جای رهبران متوفی به عنوان اعتراض علیه سیاست‌های همکاری‌گرایانه عامل واگرایی بین ادیان به‌شمار می‌رود. جدی‌ترین دلیل تنش‌ها و در مواردی از بین رفتن جهان‌گرایی نیز درگیری‌های ملی‌گرایانه‌ای است که اکنون مشاهده می‌شود.

نظر به اینکه پژوهش‌های فوق غالباً در سطح کلان و با مطالعه گفت‌وگوی بین ادیان انجام شده است، به نتایجی نیز دست یافته‌اند که غالباً در سطح روابط بین پیروان ادیان قابل تعمیم است. این مقاله با در نظر گرفتن زیست جهانی که بین پیروان مذاهب مختلف نیز در استان سیستان و بلوچستان شکل گرفته است، نیم‌نگاهی به تحلیل این تعاملات و بررسی نقش نیروهای واگرا بر نحوه این تعاملات نیز دارد. همچنین در این مقاله هم به منشأ ساختاری و هم به منشأ فردی نیروهای واگرای زمینه‌ساز اختلاف بین ادیان اشاره شده است.

۳. مرور نظری

بسته به شرکت‌کنندگان (مردم عادی، رهبران مذهبی، الهی‌دانان و راهبان)، ساختار (محلی/بین‌المللی، کوچک/کلان، دوجانبه/چندجانبه) و موضوعات مورد بحث (دغدغه‌های روزمره، چالش‌های اخلاقی، تجارب معنوی، اعتقادی مسائل و غیره)، گفت‌وگوی بین ادیان می‌تواند اشکال مختلفی داشته باشد. این‌ها می‌تواند از رویارویی بین

1. Mozjes & Paul

دانشگاهیان، که در آن مبادله ایده‌های دینی مرکزی مطرح است تا برخورد بین گروه‌های مردمی که درگیر پروژه‌های مشترک رهایی‌بخش و گفت‌وگو هستند، از رایزنی‌های دیپلماتیک بین رهبران مذهبی تا جلسات دعای بین مذهبی که در آن راهبان بودایی و مسیحی تجربیات خود را به اشتراک می‌گذارند، باشد. بینش در مورد شیوه‌های مدیتیشن آن‌ها می‌تواند طیفی از برخوردهای متمرکز بر کنش‌های مربوط به چالش‌های مشخص محلی، ملی، یا اخلاقی تا گروه‌های استدلال کتاب مقدس از گفت‌وگوهای شخصی تا کنفرانس‌های بین‌المللی را دربر گیرد (اورتون، ۲۰۱۶).

استفاده ابزاری از دین و تغییر نحوه تنازعات مربوط به آن موجب شده که هر روز حوادث تلخ و ناگواری رخ دهد. گروهی محدود با سوءاستفاده از باورهای دینی عامه مردم موجب افراطی‌گری‌های دینی شده‌اند. تعامل در لغت به معنی با یکدیگر دادوستد کردن است (بهبو، ۱۴۰۰). یکی از ابزارهای تعامل، گفت‌وگو است؛ البته نه گفت‌وگو به معنی اخص کلمه بلکه به معنای عام آن که همان روش ارتباط افراد با یکدیگر است. دیدگاه متعصب برای ورود به بحث گفت‌وگویی که هدف آن الزاماً مجاب نمودن دیگری است، به هیچ وجه نمی‌تواند مثمر ثمر واقع گردد. اگر گفت‌وگو مبتنی بر تعصب باشد، صرف نظر از اینکه تضارب آراء امری مبارک است، نتیجه معکوس خواهد داشت و موجب انسداد درب‌های تعامل بین اصحاب ادیان می‌شود. حال اگر منظور از تعامل بین اصحاب ادیان، دادوستد علمی و مبانی دینی برابر است که در چهارچوب باورهای مشترک ادیان صورت پذیرد، پس می‌توان گفت تعامل اندیشه، صاحبش را به بحث و گفت‌وگوی عقلانی رهنمون می‌کند و به تبادل افکار و مناظره‌ای مفید سوق می‌دهد که وی را از استبداد و جزمیت رها می‌سازد. میان ادیان ممکن است تباین و بیگانگی حاکم باشد، یعنی ادیان مجموعه‌های قیاس‌پذیری می‌باشند. آن‌ها از هرگونه تأثیر و تأثر نسبت به همدیگر در حالت تدافعی قرار می‌گیرند. این موضوع در حوزه ادیان کاملاً با گفت‌وگوی مورد نظر درخصوص تمدن‌ها متفاوت است. به ظاهر، کلیه اصحاب ادیان توحیدی قائل به گفت‌وگوی تمدن‌ها هستند. منظور از گفت‌وگوی میان تمدن‌ها، برخورد افکار است که موجب تغییر تمدن‌ها می‌شود.

این تعبیر کاملاً مخالف مفهوم گفت‌وگویی میان ادیان است. به تعبیری تمدن‌ها به طور ذاتی با یکدیگر در تقابل هستند. منظور تنازع نیست، بلکه تقابلی است که موجب تغییر تمدن‌ها است (بهجو، ۱۴۰۰).

در نظریه برخورد تمدن‌ها که ناشی از دید سیاسی هانینگتون^۱ است، بیش از آن که مبنا بر دلایل فلسفی مبتنی باشد، متکی بر علل اجتماعی، تاریخی و برخاسته از آمال سیاسی ایشان است. آن‌ها منظورشان این نیست که تمدن‌ها و ادیان به اقتضای دلایل فلسفی، ناگزیر با هم برخورد می‌کنند. مقصودشان این است که ما باید با فرهنگ‌ها و ادیان دیگر برخورد کنیم و آن‌ها را ببلعیم. هانینگتون نمی‌خواهد بگوید که واقعیت چنین است، بلکه او واقعیت را چنین آرزو می‌کند، به سیاستمداران خط می‌دهد و می‌گوید شما در صحنه تنازع وارد شوید و به تعارض بپردازید (ملکیان، ۱۳۹۳).

سوءاستفاده از باورهای دینی و افراطی‌گری‌های دینی برای سلطه به اصحاب سایر ادیان در جهت رسیدن به اهداف غیر اخلاقی و سیاسی منجر به درک این واقعیت شده که ضرورت فعلی جامعه جهانی، تعامل بین اصحاب ادیان است. همچنین سام هریس ذیل نظریه تعامل ادیان بیان می‌کند که تمام ادیان و مذاهب، در جست‌وجوی حقیقت هستند و هیچ‌کدام ادعای کاملی از حقیقت ندارند. وی بر این اصل تأکید می‌کند که تمام ادیان باید با یکدیگر در تعامل و گفت‌وگو باشند و به سازش بیشتری بین ادیان و مذاهب برسند (هریس^۲، ۲۰۰۴).

از آنجایی که جهان‌شمولی، در صدد آن است که بر جهان صرفاً یک الگوی تمدنی و دینی تحمیل کند، در نتیجه ابعاد وجود آدمی را به یک بعد کاهش می‌دهد. ولی غافل از اینکه تکرر فرهنگ‌ها، چند بعدی بودن آن‌را، که یکی از دارائی‌های معنوی است، تضمین می‌کند. این بدین معنی است که امروز تعامل میان فرهنگ‌ها ضرورت پیدا می‌کند، چراکه رشد فرهنگی هر جامعه از طریق نفوذ عناصر و مباحث جدید و جذب و تحلیل چند بعدی این عناصر شکل می‌گیرد و فهم آن‌را از فرهنگ‌های بیگانه و مشترکاتش با آن‌ها آسان می‌سازد. پس در این میان داد و ستد علمی میان ادیان موجب این رشد و تعالی خواهد شد.

1. Huntington
2. Hariss

در تفسیری از نظریه «ایمان گروی» ویتگنشتاین^۱ آمده است که صرفاً در داخل یک حوزه دینی می‌توان آن دین را درک نمود و از آنجایی که هیچ شخصی نمی‌تواند به بیش از یک دین ملتزم باشد، هیچ‌کس نمی‌تواند دینی غیر از دین خود را فهم کند و آن دین را با دین خود مقایسه کند. بدیهی است چنین نظری باب تعامل بین ادیان را بسته می‌بیند. نقطه ضعف این نظریه همان معرفت‌شناسی دینی است. راه مقابله با جزمیت دینی، علم و دانش نسبت به ماهیت ادیان است که بازکننده باب تعامل بین اصحاب ادیان خواهد بود (بهبو، ۱۴۰۰).

همان‌گونه که بیان شد مبانی‌ای که در ورای مسئله برخورد و تقابل ادیان وجود دارد کاملاً ایدئولوژیک است، نه فلسفی و معرفت‌شناختی؛ اما در بحث تعامل بین ادیان، مبانی کاملاً فلسفی و معرفت‌شناختی است. در ورای مبانی ایدئولوژیک، که در بردارنده نظریه تعارض و تقابل ادیان است، یک مفهوم جزمی و دگماتیسم ارائه می‌شود. اما تعامل ادیان ذاتاً فلسفی است. چرا که در تعامل میان ادیان هیچ‌گاه تلاش نمی‌کنیم که ضللت و مخالفت با طرف مقابل را برقرار کنیم. تقابل ادیان و تعارض آن‌ها کاملاً مفهوم بسته و تعصبی دارد. در حالی که تعامل ادیان کاملاً مفهوم دموکراتیک دارد و در مفهوم تعامل ادیان، وام‌گیری و وام‌دهی که همان ذات تعامل می‌باشد، نهفته است.

در کنار مسائل ایدئولوژیک و سیاسی که به تقابل‌های میان افراد و تفکرات مختلف دامن می‌زند، فضای جدید تعامل از طریق شبکه‌های اجتماعی و بسترهای فضای مجازی نیز می‌تواند به گسترش اخبار نادرست و تحریک‌کننده در جامعه منجر شود و تقابل و تضاد را در جامعه افزایش دهد (سبزعلی^۲ و همکاران، ۲۰۲۲). همچنین فضای جدید شهرت و نقش سلبریتی‌ها و خرده‌سلبریتی‌ها در جامعه می‌تواند تعامل بین گروه‌های مختلف مردم را با پیچیدگی‌های جدیدی مواجه کند. مطالعات نشان داده‌اند که در دوره نوین فضای مجازی، سلبریتی‌ها بدون برخورداری از آنچه در گذشته مورد نیاز یک ستاره بود می‌توانند بر گروه‌های مختلف مردم اثر بگذارند و میان آن‌ها تقابل ایجاد کنند (صرفی^۳ و همکاران، ۲۰۲۱).

1. Wittgenstein
2. Sabzali
3. Sarfi

در حوزه روابط بین اصحاب ادیان اگر افراد را به عنوان اصحاب ادیان در مقام تعامل یا تقابل ببینیم و اگر بر این باور باشیم که اعتقاد و ایمان آن‌ها به ادیان درست و صحیح است، چاره‌ای جز تعامل نیست. تمامی ادیان الهی به احترام متقابل باور دارند. حتی در بحث بشارت و دعوت نیز الزام و اجبار، توطئه و خدعه در بین نیست. هرچند در طول تاریخ شاهد کشمکش‌های زیادی در این رابطه هستیم اما در حال حاضر در دهکده جهانی و ارتباطات نزدیک بین مردم جهان، بیشتر شاهد این هستیم که انسان‌های خسته از تنازع به دنبال تعامل می‌باشند (بهبو، ۱۴۰۰).

۴. روش پژوهش

این پژوهش بر اساس روش‌شناسی کیفی نظریه زمینه‌ای از نمونه‌گیری نظری استفاده شده است. با توجه به اینکه هدف مطالعه بسترهای فاصله بین ادیان است در مسیر جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات محقق متوجه شد که برای دستیابی به عمق اطلاعات، مدل مفهومی جامع‌تر و دستیابی به تنوع دیدگاه‌ها در بافت چندفرهنگی استان سیستان و بلوچستان بهتر است از افراد با زمینه‌های جغرافیایی مختلف در شهر زاهدان بعنوان مرکز استان و یکی از مناطق اصلی تجمع اقوام و مذاهب مختلف مصاحبه به عمل آورد که با توجه به عدم دسترسی مکانی بر جوانانی که از نقاط مختلف استان برای تحصیل در شهر زاهدان حضور داشتند تمرکز گردید. در واقع، محقق نظریه زمینه‌ای به دنبال خلق نظریه‌ای در بررسی و مطالعه کسانی است که در فرایند کنش یا تعامل مشابهی درگیرند (اشتراوس و کوربین^۱، ۱۳۹۰). برای انتخاب مشارکت‌کنندگان از روش نمونه‌گیری نظری و حداکثر تنوع (جنسیت، سن، منطقه سکونت، تحصیلات، مذهب) استفاده شده است.

گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختار یافته در سال ۱۴۰۰ طی یک بازه زمانی ۶ ماهه انجام پذیرفته است. معمولاً محقق، مصاحبه‌هایی در حدود ۱:۳۰ الی ۴ ساعت در میدان تحقیق انجام داد. راهنمای سؤالات مصاحبه به فراخور شرایط و فرایند مصاحبه گاهی کم یا زیاد شدند و در صورت نیاز از مشارکت‌کننده سؤالات بیشتری پرسیده

می‌شد. همکاری مشارکت‌کنندگان در مصاحبه، آزادانه و با کسب رضایت‌شان انجام شد و در ابتدای مصاحبه تمامی حقوق به مشارکت‌کنندگان توضیح داده شده و سپس با رضایت آن‌ها مصاحبه آغاز شد.

در این تحقیق، اشباع نظری نقطه پایانی برای حجم نمونه و گردآوری داده‌ها در نظر گرفته شد. نمونه این تحقیق پس از مصاحبه با ۲۵ نفر از افراد با دین و مذهب متفاوت به اشباع نظری رسید. در فرایند انجام مصاحبه‌ها و تحلیل آن‌ها پژوهشگر متوجه انباشت و تکمیل اطلاعات از سوی مشارکت‌کنندگان مختلف شد تا اینکه از مصاحبه نفر هفدهم به بعد محقق متوجه شد اطلاعات چندانی به یافته‌های قبلی افزوده نمی‌شود و اطلاعات مرتب تکرار می‌شوند.

در این روش، طی فرایندی رفت و برگشتی به تدریج از دل کدها، مفاهیم و از دل مفاهیم، مقوله‌ها و از دل مقوله‌ها، مدل مفهومی بیرون می‌آید. برای تحلیل داده‌ها بر اساس روش تحلیل گلیزر و اشتراوس سه مرحله کدگذاری انجام شد: ۱) کدگذاری باز؛ ۲) کدگذاری محوری؛ ۳) کدگذاری گزینشی.

در کدگذاری باز، متن مصاحبه‌ها چندین بار خوانده و حدود ۹۵ مفهوم از جملات معنی‌دار استخراج شد. مفاهیم در کدگذاری محوری در ۱۶ مقوله فرعی و ۷ مقوله اصلی و انتزاعی تر تلفیق شدند. در نهایت یک مقوله هسته‌ای نهایی «نیروهای واگرا و ازهم گسیختگی تعاملات بین ادیان و مذاهب» که جامع و چکیده‌ای از تمامی مقولات اصلی و تحلیل داستانی از فرایند داده‌هاست، استخراج شد.

در این مقاله، از راهبردهای مثلث‌بندی، اعتبار‌پاسخگو و مقایسه‌های تحلیلی برای اثبات قابلیت اعتماد و افزایش باورپذیری براساس نظریه زمینه‌ای اشتراوس و کوربین استفاده شده است. برای اعتباریابی یافته‌های تحقیق از مثلث‌بندی کدگذاران، محققان و متخصصان اجتماعی استفاده شد. بدین ترتیب که در جریان تحلیل اطلاعات، کدگذاران و محققان مختلف مشارکت داده شدند و بین آن‌ها در مورد یافته‌های تحقیق توافق وجود داشت. نکاتی که از سوی متخصصان بعد از نتایج تحقیق ارائه شد، همگی در جهت تأیید یافته‌های تحقیق بودند.

در شیوه اعتبار پاسخگو، بعد از تحلیل اطلاعات با چندی از مشارکت‌کنندگان تماس مجدد برقرار شد و متن مصاحبه و تحلیل آن برای تصدیق موارد با آن‌ها مطرح شد تا اطمینان لازم به دست آید که خلاصه دقیق و کاملی از مباحث تهیه شده و نظرات و نکاتی که مشارکت‌کنندگان بر آن تأکید داشتند، در تحلیل اطلاعات، جست‌وجو و برجسته شده است. در روش سوم، یعنی مقایسه‌های تحلیلی همواره محقق در مراحل مختلف جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات به پیش‌فرض‌های روش‌شناسی، سؤالات اساسی تحقیق و داده‌ها رجوع کرده و ساخت‌بندی مقولات و مدل پارادایمی را با داده‌های خام مقایسه کرد تا از صحت یافته‌های تحقیق به دست آمده اطمینان حاصل کند.

در این مطالعه با ۲۵ نفر مصاحبه شد که دامنه سنی آن‌ها بین ۱۹ تا ۳۵ سالگی قرار داشت. ۱۵ نفر از مشارکت‌کنندگان زن و ۱۰ نفر مرد بودند. ۱۰ نفر از مشارکت‌کنندگان این تحقیق اهل سنت و ۱۳ نفر شیعه و ۲ نفر غیرمسلمان بودند. از لحاظ قومیت نیز ۱۵ مشارکت‌کنندگان فارس، ۸ نفر بلوچ و ۲ نفر زابلی بودند.

جدول ۱. ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان

ردیف	جنسیت	سن	تحصیلات	قومیت	مذهب	تحصیلات والدین (پدر - مادر)
۱	زن	۱۹	دیپلم	بلوچ	سنی	دیپلم - دیپلم
۲	زن	۲۰	دیپلم	فارس	سنی	دیپلم - دیپلم
۳	زن	۲۳	لیسانس	بلوچ	سنی	دیپلم - دیپلم
۴	زن	۱۹	دیپلم	بلوچ	سنی	دیپلم - دیپلم
۵	زن	۲۰	دیپلم	زابلی	شیعه	دیپلم - دیپلم
۶	مرد	۲۰	دیپلم	فارس	شیعه	لیسانس - لیسانس
۷	زن	۲۰	دیپلم	فارس	سنی	دیپلم - بیسواد
۸	مرد	۲۰	دیپلم	بلوچ	سنی	لیسانس - لیسانس
۹	زن	۱۹	دیپلم	فارس	شیعه	بیسواد - دیپلم
۱۰	زن	۲۳	لیسانس	بلوچ	شیعه	بیسواد - دیپلم
۱۱	زن	۱۹	دیپلم	فارس	شیعه	دیپلم - دیپلم
۱۲	زن	۲۰	دیپلم	فارس	شیعه	دیپلم - دیپلم
۱۳	زن	۲۱	لیسانس	فارس	شیعه	دیپلم - دیپلم
۱۴	زن	۲۳	لیسانس	بلوچ	سنی	بیسواد - بیسواد

ردیف	جنسیت	سن	تحصیلات	قومیت	مذهب	تحصیلات والدین (پدر - مادر)
۱۵	زن	۲۱	لیسانس	بلوچ	سنی	لیسانس - لیسانس
۱۶	زن	۱۹	دیپلم	بلوچ	شیعه	دیپلم - بیسواد
۱۷	مرد	۲۰	دیپلم	فارس	سنی	دیپلم - دیپلم
۱۸	مرد	۲۰	دیپلم	فارس	شیعه	لیسانس - لیسانس
۱۹	مرد	۲۰	دیپلم	فارس	شیعه	دیپلم - دیپلم
۲۰	مرد	۲۰	دیپلم	فارس	شیعه	لیسانس - لیسانس
۲۱	مرد	۳۱	فوق لیسانس	فارس	شیعه	لیسانس - لیسانس
۲۲	مرد	۱۹	دیپلم	فارس	شیعه	دیپلم - دیپلم
۲۳	زن	۳۱	فوق لیسانس	زابلی	سنی	فوق لیسانس - لیسانس
۲۴	مرد	۳۵	دکتری	فارس	زرتشت	دیپلم - دیپلم
۲۵	مرد	۲۳	لیسانس	فارس	بی دین	لیسانس - لیسانس

۵. یافته‌ها

مقوله محوری و هسته‌ای که همواره از داده‌ها به دست می‌آید و تمامی مقوله‌های اصلی دیگر به آن مرتبط می‌شوند، «نیروهای واگرا و ازهم‌گسیختگی تعاملات بین ادیان و مذاهب» است. پدیده محوری این تحقیق بیان می‌کند که چگونه شرایط فرهنگی ناشی از ارزش‌های قومی و مذهبی و شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی سبب واگرایی دینی و فاصله افتادن بین ادیان در سیستان و بلوچستان می‌شود. همچنین از آنجا که پدیده محوری از مقولات اصلی «کاهش اعتماد به مراجع دینی اختلاف برانگیز»، «ساختار ناعادلانه اجتماعی و از هم پاشیدگی تعاملات بین دینی و مذهبی»، «تلفیق پایگاه انتسابی دینی و قومی و برساخت هویت گروهی متعصب»، «سیطره فرهنگ غیرتعامل‌گرا و واگرایی بین ادیان»، «جغرافیای اقتصادی و فرهنگی تفرقه‌انداز اجتماعی»، «سوق یافتن به حلقه تعاملات درون گروهی خاص‌گرا» و «برون‌سازی کنش‌های اهانت‌آمیز در میدان تعاملات جمعی» ساخته شده است، «نیروهای واگرا و از هم‌گسیختگی تعاملات بین ادیان و مذاهب» نام گرفت.

۵-۱. شرایط علی: جامعه غیرمدنی و تناقض گفتار و رفتار

جامعه غیرمدنی و عدم همخوانی گفتار و عملکرد در سطوح مختلف این جامعه به‌عنوان مجموعه شرایط علی می‌تواند توضیح مناسبی از امکان گسستگی روابط بین ادیان و مذاهب

ارائه دهد. مقولات فرعی چون تبعیض و عدم پذیرش حقوق یکدیگر، عدم خردورزی برخی از علمای دینی و فقدان بستر گفت‌وگوی آزاد بین اقشار مختلف نشان می‌دهد که در فضای غیرمدنی یک جامعه متکثر و متنوع که با تناقض گفتار و رفتار تشدید می‌شود، احتمال فاصله افتادن بین ادیان و مذاهب افزایش می‌یابد.

از مهمترین مصادیق جامعه غیرمدنی، رواج تبعیض و بی‌عدالتی است که می‌تواند اثرات منفی گسترده‌ای بر کنش افراد در زمینه‌های مختلف داشته باشد. مؤلفه‌هایی مانند احساس تبعیض در موقعیت‌های کاری و تحصیلی و شغلی، وجود تبعیض‌های زیاد در زمینه‌های مختلف برای اهل سنت، وجود تبعیض دینی و قشربندی اجتماعی ادیان مختلف و نقش بی‌عدالتی در اختلاف بین ادیان منجر به شکل‌گیری مؤلفه‌ای تحت عنوان تبعیض و عدم پذیرش حقوق یکدیگر زمینه‌ساز گسستگی روابط ادیان و مذاهب شده است.

مشارکت‌کنندگان زیادی بر تبعیض موجود در این استان تأکید کردند؛ مثلاً

مشارکت‌کننده (زن ۲۳ ساله بلوچ) می‌گوید:

من که از قومیت بلوچ در منطقه سیستان هستم از لحاظ اقتصادی با شیعه مذهب‌ها احساس تبعیض دارم چراکه بیشتر کارخانه‌های دولتی یا شخصی در اختیار آن‌ها بوده و حتی در پذیرش من به عنوان کارگر نیز تبعیض قائل می‌شوند. تأثیرش روی من این است که باعث می‌شود من احساس پوچی در جامعه کنم و اینکه اصلاً دولت به مذهب من ارزشی قائل نمی‌شود.

مشارکت‌کننده (زن ۲۰ ساله سنی فارس) نیز از تبعیض رایج در فضای اداری می‌گوید:

بارها دیده‌ام که در موقعیت‌های تحصیلی و کاری به هم‌کیشان و هم‌دینان بهای بیشتری داده می‌شود و در چنین شرایطی من احساس ناامیدی و تأسف می‌کنم.

از طرفی، نابخردی در کنش متناقض با گفتار از سوی علمای دینی در جامعه‌ای که نهاد دین در رأس هرم قدرت قرار دارد، طیف وسیعی از مردم را دچار بدبینی و تردید نسبت به کلیت دین می‌کند. مفاهیمی نظیر نقش علما بر اختلاف بین ادیان و مذاهب و روحانیون متعصب عامل اختلاف بین ادیان که مقوله اجتناب از خردورزی برخی از علما و فاصله بین ادیان را تشکیل داده‌اند، بر همین موضوع تأکید دارند.

مشارکت‌کننده (زن ۲۳ ساله شیعه زابلی) می‌گوید:

من بارها از عالمان دینی شنیده‌ام و یا در رسانه‌ها دیده‌ام که می‌گفتند ارتباط گرفتن و یا دوست شدن با کسی که هم‌کیش شما نیست، برای شما و عقیده‌تان خطرناک است و ممکن است بر شما تأثیر منفی بگذارد در حالی که خودشان و فرزندان‌شان مدام به کشورهای غیرمسلمان سفر کرده و حتی برخی از آن‌ها در آن کشورها زندگی می‌کنند. اگر قرار بر تأثیر گذاشتن باشد که سفر و یا اقامت در کشورهای غیراسلامی خیلی خطرناک‌تر از دوستی با رفاقت با یک فرد از مذهب یا دین دیگر است.

پرواضح است که در بطن یک جامعه غیرمدنی طبیعتاً کمتر فرصتی جهت گفت‌وگوی آزاد، منطقی و عقلانی بین افراد و اقلیت‌ها ممکن است شکل بگیرد. این مقوله که از مفاهیمی مانند عدم آزادی بیان، عدم احترام و توهین عامل اختلاف، آزادی عقیده و بیان باعث کم‌شدن اختلافات و صحبت‌کردن منطقی و عقلانی برای رفع اختلافات تشکیل شده است، به همین موضوع اشاره می‌کند.

مشارکت‌کننده (مرد ۲۰ ساله شیعه فارس) می‌گوید:

اگر افراد آزادی بیان داشته باشند و بدون توهین و اهانت به یکدیگر، دین و مذهب خود را به دیگران معرفی کنند و خوبی‌ها و بدی‌های دین‌شان را صادقانه بیان کنند و بدون جبهه‌گیری‌های متعصبانه در برخوردها موارد اخلاقی رعایت شود، این‌گونه کشوری امن و زیبا خواهیم داشت.

۵-۲. شرایط زمینه‌ای: جغرافیای اقتصادی و فرهنگی تفرقه‌انداز اجتماعی

شرایط فرهنگی و اقتصادی حاکم بر جغرافیای منطقه مورد پژوهش، حاکی از شکل‌گیری بستری مناسب جهت فاصله افتادن و اختلاف بین ادیان و مذاهب در این منطقه است. مفاهیمی چون مشکلات اقتصادی و جغرافیای فرهنگی و اگرچه این مقوله را تشکیل می‌دهند، بر چگونگی شکل‌گیری زمینه‌های اختلاف بین ادیان و مذاهب اشاره دارد.

پیوند دین و سیاست در جامعه‌ای با محوریت حاکمیت دینی که تمامی حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی از سیاست‌گذاری‌های حاکمیت دینی تأثیر می‌پذیرند، می‌تواند در صورت عدم توانایی در بهبود معیشت مردم، زمینه را جهت کناره گرفتن مردم از دین و فاصله افتادن بین پیروان ادیان و مذاهب فراهم کند. مؤلفه‌هایی مانند مشکلات اقتصادی عامل بدبینی مردم نسبت به دین و عامل کم‌رنگ شدن تعامل بین پیروان مذاهب که این مقوله را تشکیل داده‌اند، مشخصاً به همین موضوع اشاره می‌کنند که در این استان،

مشکلات اقتصادی که دولت و حاکمیت دینی در آن نقش دارند، به اختلاف و فاصله افتادن بین ادیان منجر شده است.

مشارکت‌کننده (زن ۱۹ ساله سنی بلوچ) درباره نقش مشکلات اقتصادی بر بدبینی نسبت به دین می‌گوید:

شرایط اقتصادی هم‌اکنون کشور باعث به وجود آمدن بدبینی‌هایی نسبت به دولت شده است، اکثر صاحب‌منصبان و عالی‌رتبه‌های کشور از یک مذهب دیگر هستند و مردم عاملان هرگونه تغییر در قیمت کالاهای اساسی را همان اشخاص می‌دانند.

مشارکت‌کننده (مرد ۲۰ ساله سنی فارس) در رابطه تأثیر مسائل اقتصادی بر روابط بین مذاهب می‌گوید:

اینکه بیشتر مناطقی که هم مذهب‌های من زندگی می‌کنند، مورد توجه حکومت نیست و مدام با مشکلات اقتصادی دست‌وپنجه نرم می‌کنند و محروم هستند، باعث سرخوردگی و ناامیدی و همچنین بدبینی من به پیروان مذهب دیگر شود.

لازم به ذکر است که نقش جغرافیای فرهنگی واگرا در تعیین کیفیت روابط ادیان و مذاهب از مؤلفه‌هایی چون نقش شرایط منطقه‌ای و افراد متعصب در تعاملات بین ادیان، تعامل با سایر ادیان ناشی از سطح درک و فرهنگ ناحیه‌ای و نقش شرایط جغرافیایی و خانوادگی در کیفیت روابط با سایر ادیان پدید آمده است که به فرهنگ حاکم در جغرافیای منطقه مورد مطالعه اشاره می‌کند که گاهی به دلیل سنت‌زدگی و عدم همسویی با توسعه فرهنگی، در کیفیت تعاملات بین ادیان و مذاهب نقش بسزایی را ایفا می‌کند.

مشارکت‌کننده (زن ۲۱ ساله سنی بلوچ) در رابطه با مداخله خانواده در ارتباط گرفتنش با سایر ادیان و مذاهب می‌گوید:

افرادی که بیشترین نقش در ایجاد اختلاف یا فاصله افتادن بین من و پیروان سایر مذاهب داشتند، افرادی از فامیل بودند که سواد کافی نداشتند و خیلی قدیمی بودند. با طرز فکر سنتی، کهنه، پوسیده و نژادپرستانه بودند.

همچنین مشارکت‌کننده دیگری (مرد ۲۰ ساله سنی بلوچ) در مورد تأثیر شرایط جغرافیایی و اجتماعی می‌گوید:

ارتباط گرفتن ما با سایر ادیان و مذاهب تحت تأثیر شرایط اجتماعی و جامعه و منطقه است؛ مثلاً در جامعه ما بعضی افراد خواهان قطع ارتباط با دیگر مذاهب هستند، در حالی که همین افراد چیزی از موضوعاتی که اسلام بیان کرده نمی‌دانند مثلاً موضوع زندگی مسالمت‌آمیز با دیگر مذاهب و ادیان الهی. بعضی‌ها فقط خواهان تفرقه‌افکنی هستند چون در بین جامعه افراد تعصباتی وجود دارد و بعضی‌ها هم از طریق تحریک این افراد خواهان رسیدن به مقاصد شوم خود هستند.

۳-۵. شرایط مداخله‌گر: تلفیق پایگاه انتسابی دینی و قومی و برساخت هویت گروهی متعصب

نقشی که ارزش‌های قومی و دینی در ماهیت کنش افراد ایفا می‌کند کاملاً قابل توجه و چشمگیر است. بدیهی است که تلفیق ارزش‌های دینی و قومی، مستعد تعصب‌آمیز شدن کنش افراد است که این مقوله با مفاهیمی چون اعتقاد به حقانیت دینی و تشدید احساس تعلق دینی و تعصبات شدید قومی سعی در توضیح این موضوع دارد.

مقوله اعتقاد به حقانیت دینی که از مفاهیمی مانند لزوم پایبندی و ثبات در دین اسلام و عدم ایجاد تغییر یا شک در اعتقادات، برتر دانستن دین ضمن مقایسه آن با سایر ادیان و اعتقاد کامل به دین و عدم نیاز به تغییر آن به دست آمده است به احساس تعلق دینی در پی اعتقاد به حقانیت دینی می‌پردازد.

مشارکت‌کننده (زن ۲۱ ساله سنی فارس) از احساسش به دین و مذهبش می‌گوید:

اسلام کامل‌ترین دین است و لطف خداوند شامل حال شده که پایبند به اصول دینی متولد شده‌ام. نواقص من تنها به عهده شخص خودم هست. به این دلیل به مسلمان بودنم افتخار می‌کنم چون اکثر پیروان ادیان دیگر به بهانه آزادی همه رفتارهای غلطشان را توجیه می‌کنند، در حالی که اسلام دین میانه‌روی هست که هم دنیا و هم آخرت را لحاظ کرده و پاداش و کیفر انسان‌ها با توجه به اعمالشان در انتظار آنهاست.

مشارکت‌کننده (مرد ۳۵ ساله زرتشت فارس) احساسش درباره دینش را این‌گونه وصف

می‌کند که:

حس برتری جویی یعنی این طبیعی هست که هرکس به دین خود حس برتری را دارند.

از سوی دیگر مفاهیمی چون قومیت و نژاد محدودکننده تعامل بین ادیان و مذاهب، تعصبات قومی و نژادی تعیین‌کننده تعاملات بین افراد و خودبرتری اقوام عامل از دست

رفتن اتحاد منجر به شکل‌گیری مقوله تعصبات قومی تشدیدکننده جدایی بین ادیان شده است که به خوبی نشان می‌دهد عملاً تعصبات قومی، آن‌گاه که در زمینه مسائل دینی و مذهبی بروز پیدا کند، بیش از هر زمانی می‌تواند مخرب و مشکل‌ساز باشد.

مشارکت‌کننده (زن ۲۱ ساله شیعه فارس) در مورد ضرورت انسجام اقوام می‌گوید:

هر قومیت و نژادی برای خود قوانینی دارد اما آنچه که آن‌ها را به هم پیوند می‌دهد، این است که همه آن‌ها هر قوم و نژادی خداوند یکتا را قبول دارند و او را می‌پرستند.

مشارکت‌کننده (زن ۳۱ ساله شیعه زابلی) درباره تعصبات قومی می‌گوید:

قومیت و نژاد خیلی در روابط بین افراد تأثیر دارد، چون طرز برخوردها را تعیین می‌کند. بیشتر همشهری‌های ما می‌فهمند فردی افغانی هست، روی میزان احترام‌شان تأثیر دارد و یا مثلاً من که شیعه‌ام در محیط کاری که همگی تسنن هستند، گاهی با بی‌احترامی‌ها به من، که اصالتاً زابلی یا شیعه هستم، برخورد می‌شود.

۴-۵. راهبردها: سوق یافتن به حلقه تعاملات درون گروهی خاص‌گرا

طبق نظر مشارکت‌کنندگان در این مقاله، سوق یافتن به حلقه تعاملات درون گروهی با گرایش‌های خاص بنا به فعالیت شبکه تعاملی متعصب و ممنوعیت‌ساز اجتماعی و البته ایجاد ممانعت به دلیل منافع عوامل خارجی و داخلی منجر به اختلاف و فاصله افتادن بین ادیان و مذاهب در استان سیستان و بلوچستان شده است.

نظر به شرایط مطروحه و نقشی که ارزش‌های فرهنگی، دینی و قومی در تعامل افراد با سایرین ایفا می‌کنند، طبیعی است که نگاه تعصب‌آمیز به این تعامل در نهایت منجر به ممانعت از شکل‌گیری ارتباط و انسداد مسیر ارتباط با پیروان سایر ادیان و مذاهب شود. منع برقراری ارتباط توسط افراد متنفذ از سایر ادیان، منع تعامل با سایر مذاهب توسط افراد با افکار نادرست و شناخت ناکافی، منع ارتباط توسط افراد هم‌مذهب به دلیل عدم شناخت کافی و منع توسط افراد متعصب و ناآشنا با دین از ارتباط با سایر ادیان مفاهیمی است که منجر شد تا ما مقوله‌ای با عنوان شبکه ممنوعیت‌ساز اجتماعی را در این مقاله بگنجانیم که به نقش این شبکه در عدم شکل‌گیری ارتباط با سایر ادیان و مذاهب می‌پردازد.

مشارکت‌کننده (مرد ۲۰ ساله شیعه فارس) درباره تجربه‌اش از این ممانعت می‌گوید:

«بعضی از دوستان نزدیکم که از مذهبیان متعصب می‌باشند و تحت تأثیر خانواده و افراد مذهبی دیگری بودند و طبیعتاً علاقه به ارتباط با دیگر ادیان نداشتند، مرا از ارتباط گرفتن منع می‌کردند».

مشارکت‌کننده (زن ۲۱ ساله سنی بلوچ) درباره منع شدن از این ارتباط می‌گوید:

«کسانی هستند که این تصور را دارند که رابطه داشتن با افرادی از دین و مذاهب دیگر به معنای پذیرفتن اعتقادات آنان و دوری از باورهای خود است».

منع از تعاملات بین مذهبی توسط افراد با منافع شخصی و منع توسط افراد سودجو از فاصله افتادن بین ادیان مفاهیمی است که مقولهٔ ایجاد ممانعت بدلیل منافع عوامل خارجی و داخلی منجر به اختلاف و فاصله افتادن بین ادیان و مذاهب را تشکیل داده‌اند که بیانگر نحوهٔ دیگری از ایجاد ممانعت است که از نیت شخصی افراد سرچشمه می‌گیرد.

مشارکت‌کننده (زن ۲۳ ساله سنی بلوچ) می‌گوید:

«تاکنون افرادی که هیچ بویی از دین و مذهب نبرده و فقط منافع شخصی برای‌شان مهم بوده است، مرا از ارتباط با ادیان و مذاهب دیگر باز داشته‌اند».

۵-۵. پیامدها: تغییر تصور نسبت به دین و برون‌سازی کنش‌های اهانت‌آمیز در میدان تعاملات جمعی پیامدهای منتج‌شده از به‌کارگیری استراتژی مشارکت‌کنندگان در مدل پارادایمی پلیدیه محوری نیروهای واگرا و از هم گسیختگی تعاملات بین ادیان و مذاهب، «تعبیر تصور نسبت به دین و برون‌سازی کنش‌های اهانت‌آمیز در تعاملات جمعی» است که مفاهیمی از قبیل توهین در دوران مدرسه یا دانشگاه توسط افراد متعصب و توهین به دین و مذهب در رسانه‌های مختلف و بالاخص فضای مجازی بخشی از این مقوله را تشکیل داده‌اند.

مشارکت‌کننده (مرد ۲۰ ساله شیعه فارس) از این تجربه خود می‌گوید:

زمانی که در دبیرستان تحصیل می‌کردم برایم اتفاق افتاد که در طی بحث‌هایی که با سایر دانش‌آموزان داشتیم، آن‌ها گاهی به عقاید من توهین می‌کردند و این باعث تحقیر من می‌شد و این مسئله چندبار برای من اتفاق افتاد.

مشارکت‌کننده (مرد ۲۰ ساله سنی فارس) نیز از تجربه خود در مورد اهانت قرار گرفتن

در فضای مجازی می‌گوید:

در فضای مجازی به اعتقادات من توهین شده است. همچنین در زمان دبیرستان نیز این توهین‌ها صورت می‌گرفت. فکر می‌کنم دلیل اصلی آن تعصب بی‌جا و افکار پوسیده است.

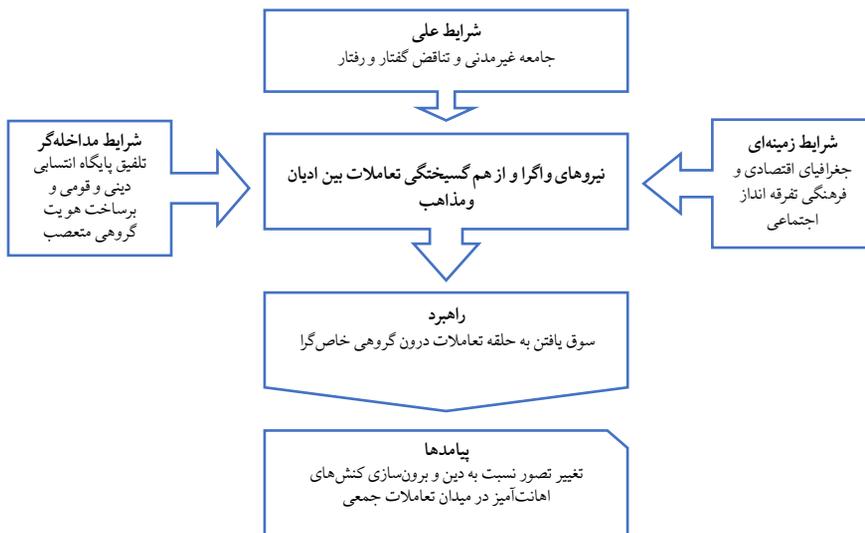
همچنین کردار مخالف گفتار عالمان دینی باعث تغییر نظر نسبت به دین و تغییر تصور نسبت به دین در صورت مشاهده رفتار غیر اخلاقی از علمای دینی مفاهیمی است که در شکل‌گیری مقوله فوق نقش داشته‌اند.

مشارکت‌کننده (زن ۲۱ سنی بلوچ) می‌گوید:

به نظرم زمانی که کارها و رفتارهایی از عالمان دینی خودم برمی‌آید که برخلاف گفته‌هایشان و دستورات خداست، نظرم نسبت به دین خودم تغییر می‌کند و احساس سردرگمی می‌کنم و حس می‌کنم همه این‌ها دروغ می‌گویند.

مشارکت‌کننده (زن ۲۳ ساله سنی بلوچ) در رابطه با نقش عملکرد علما بر تصوراتش از دین می‌گوید:

زمانی که می‌بینم افرادی که در دولت اختلاس کرده و یا مرتکب جرمی می‌شوند، جزو افرادی بودند که اهل دین بوده و گاهی جز علما بوده‌اند، احساس می‌کنم یا من دینم را کامل نمی‌شناسم یا شلید آموزه‌های آنان کامل نیست که حق ملت را به راحتی می‌خورند و دچار سردرگمی شدیدی می‌شوم.

نمودار ۱. مدل پارادایمی مقوله هسته‌ای نیروهای واگرا و از هم‌گسیختگی تعاملات بین ادیان و مذاهب

۶. نتیجه‌گیری

هدف از مقاله حاضر، فهم زمینه‌های اختلاف و فاصله افتادن بین ادیان و مذاهب در بین جوانان است که با تنوع فرهنگی، دینی و جغرافیایی از استان سیستان و بلوچستان در شهر زاهدان حضور داشتند.

نظر به تنوع قومی، دینی و مذهبی و موقعیت جغرافیایی خاص این استان، به کثرت روابط متعددی بین ادیان و مذاهب در بازه‌های زمانی مختلف شکل گرفته است. این ارتباطات بنا به کیفیت و شرایط مؤثر بر آن‌ها می‌توانند هم منجر به تقریب ادیان و مذاهب و هم زمینه‌ساز اختلاف و فاصله افتادن بین آن‌ها شود. طی این پژوهش، که نقش نیروهای واگرای منجر به گسیختگی روابط ادیان و مذاهب مطالعه شد، از ۲۵ نفر طی بازه زمانی ۶ ماهه مصاحبه به عمل آمد. با استفاده از نمونه‌گیری نظری و از طریق مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و عمیق اطلاعات جمع‌آوری شد و بعد از طبقه‌بندی، کدگذاری و تحلیل، مقولات فرعی، اصلی و نهایتاً هسته محوری با عنوان «نیروهای واگرا و از هم‌گسیختگی تعاملات بین ادیان و مذاهب» بدست آمد.

براساس مطالعه حاضر، عواملی منجر به شکل‌گیری شبکه تعاملی متعصب و متشکل از عوامل داخلی و خارجی شده است که در راستای منع ارتباط بین ادیان و مذاهب فعالیت می‌کنند؛ این عوامل عبارت‌اند از: تبعیض، عدم پذیرش دیگری، نابخردی برخی علمای دینی، فقدان گفت‌وگوی آزاد در بستری که بنا به مشکلات اقتصادی و تحت تأثیر جغرافیای فرهنگی شکل گرفته، و مداخله عواملی مانند تعصبات شلید قومی و دینی. پیامد این فرایند هم‌روی آوردن به کنش تحقیرآمیز و توهین‌آمیز افراد و همچنین تغییر تصور آن‌ها نسبت به دین است.

همان‌طور که اورعی و فرزانه (۱۳۹۷) بیان کردند، شکاف‌های اجتماعی میان پیروان و ناپیروان یک دین و واگرایی‌های درونی میان پیروان یک دین منجر به فاصله افتادن بین آن‌ها می‌شود. مقاله حاضر نیز ثابت کرد که شکاف‌های اجتماعی برخاسته از نابرابری، تبعیض و عدم پذیرش دیگری منجر به شکل‌گیری اختلاف و فاصله افتادن بین پیروان ادیان و مذاهب می‌شود. مطابق یافته‌های مقاله شیردل و موسی‌نژاد (۲۰۲۰) که ابراز کردند تجربه‌های احساسی نظیر خودبرتربینی مضاعف نژادی و دینی، اهانت به ارزش‌های سایر ادیان و

احساس خشم و بی‌عدالتی باعث اختلاف بین ادیان می‌شود، این مقاله نیز ثابت کرد که تعصبات شدید قومی و دینی و تبعیض و نابرابری زمینه‌ساز اختلاف بین ادیان و مذاهب شده و می‌تواند منجر به کنش اهانت‌آمیز و تحقیر برانگیز افراد در محیط اجتماعی شود. پائول موزجس^۱ (۱۹۹۲) بر نقش کلیسا و رهبران دینی در واگرایی بین ادیان تأکید کرد و در این پژوهش نیز مشارکت‌کنندگان به دفعات بر نقش علمای دینی بر اختلاف و فاصله افتادن بین ادیان اشاره کردند. آن‌گاه که برخی از علمای دینی با اجتناب از خردورزی دست به کنش نابخردانه و متعصبانه می‌زنند و همچنین در مقام عمل، متناقض با گفتار و عقاید خود ظاهر می‌شوند، در واقع نقش پررنگی در تغییر تصورات مردم نسبت به دین ایفا کرده و باعث شکل‌گیری زمینه‌های اختلاف و فاصله افتادن بین پیروان ادیان و مذاهب می‌شوند.

نظر به آنچه از این مقاله به‌دست آمده است، بایستی پذیرفت که در استان سیستان و بلوچستان هنوز شرایط مستعد اختلاف‌افکنی بین ادیان و مذاهب مشاهده می‌شود. مقتضای دنیای امروزی، تعامل و ارتباط متقابل سازنده در راستای بهبود سطح کیفی زندگی در تمامی ابعاد آن است اما متأسفانه گاهی بنا به سیاست‌های دایره قدرت و گاهی تحت تأثیر جوّ سنت‌زده جوامع مختلف، تعامل بین ادیان، قومیت‌ها و مذاهب شکل نگرفته و یا به سختی و کندی شکل می‌گیرد. همان‌طور که در نظریه برخورد تمدن‌ها از تقابل و بلعیدن فرهنگ‌ها سخن به میان می‌آید، بایستی پذیرفت که در کشورهایی با تنوع غنی فرهنگی و دینی مانند ایران، دست‌کم اقدامات لازم جهت بسترزایی زمینه‌های اختلاف بین ادیان و مذاهب صورت نگرفته و حتی در راستای سیاست «تفرقه بیانداز و حکومت کن»، اقداماتی در راستای اختلاف‌افکنی بین پیروان ادیان و مذاهب صورت می‌گیرد. با توجه به داده‌های این پژوهش، تقریباً تمامی مشارکت‌کنندگان - در طیف قومی و مذهبی مختلف - بر وجود تبعیض‌های قومی و مذهبی در حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی تأکید داشته و این نابرابری و بی‌عدالتی را دلیل واضحی برای شکل‌گیری اختلاف بین ادیان به‌شمار آوردند.

نکته قابل توجه دیگری که از اظهارنظرهای مشارکت‌کنندگان به‌دست آمد، نقش علمای دینی در شکل‌گیری اختلاف بین ادیان و مذاهب است. حساسیت مردم نسبت به گفتار و

رفتار علمای دینی در جامعه‌ای که تحت حاکمیت یک حکومت دینی قرار داشته و مبنای سیاست‌گذاری آن ارزش‌های ایدئولوژیک و سیاست‌گذاران آن علما و روحانیون هستند، بیشتر از جوامعی است که تحت یک حکومت سکولار یا لائیک قرار دارند. از آنجایی که تقریباً تلقی اکثریت مردم از نمایندگان نهاد دینی، علما و روحانیون هستند، بدیهی است که تأثیرپذیری مردم در امور دینی و امور مرتبط با آن از این قشر بیشتر باشد. همان‌طور که در این مقاله ثابت شد، تعصب و نگرش غیرمنطقی و گاهی نابخردانه برخی علمای دینی و البته گفتار و رفتار متناقض آن‌ها در امور شخصی و اجتماعی یک دلیل کاملاً قوی و مؤثر در راستای تغییر تصور مردم نسبت به کلیت دین و البته فاصله افتادن بین ادیان و مذاهب شده است.

با توجه به لزوم تعامل نیک و سازنده در جهت توسعه همه‌جانبه در استان سیستان و بلوچستان که مردم آن از مشکلات و محرومیت‌های بسیاری رنج می‌برند، بسترسازی در جهت گفت‌وگوی آزاد و منطقی بین ادیان و مذاهب، لزوم رفع تبعیض‌های قومی و مذهبی در حوزه استخدام نیروهای رسمی، اعطای مسئولیت‌های مهم مدیریتی و اجرایی و تقدیم امتیازات شهری و روستایی، نگاه فراقومی و فرامذهبی در حل مشکلات شهروندان و ابلاغ برنامه‌های آموزشی وحدت‌آفرین در مدارس و دانشگاه‌ها از سوی دولت می‌تواند پیام‌آور تقریب ادیان و مذاهب شود. همچنین احترام متقابل بین پیروان ادیان و مذاهب، پذیرش دیگری و به رسمیت شناختن حقوق اقلیت‌ها، پرهیز از تعصبات شدید قومی و دینی، برقراری تعاملات اجتماعی سازنده با سایر ادیان، تمرکز بر اشتراکات و وفاق بین ادیان و روی آوردن به کنش جمعی معطوف به هدف از سوی افراد می‌تولند به کاهش اختلافات و تقریب ادیان و مذاهب منتج شود.

منابع

- استخری، ابواسحاق ابراهیم (۱۳۷۳). ممالک و مسالک (مترجم: محمدبن اسعدبن عبدالله تستری؛ به کوشش ایرج افشار). تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمد افشار. (تاریخ اصل اثر ۱۳۴۷)
- بهبو، هویک (۱۴۰۰). مسلمان و ارث غیرمسلمان (چاپ اول). تهران: نایبری.
- حاجیانسی، ابراهیم (۱۳۸۳). مسئله وحدت ملی و الگوی سیاست قومی در ایران. مجموعه مقالات مسائل اجتماعی ایران. تهران: انجمن جامعه‌شناسی ایران.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۵). آنا تومی جامعه (مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی). تهران: شرکت سهامی انتشار.
- روشه، گی (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی (مترجم: زنجانی‌زاده). تهران: سمت.
- زارعی، غفار (۱۳۹۸). نقش هویت قومی در همبستگی ملی پس از انقلاب اسلامی؛ رویکردی چندفرهنگی. رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۳(۴۷)، ۴۳-۶۲.
- شایسته مجد، عالیه (۱۳۸۶). بررسی تأثیر دینداری بر پنج تیپ شخصیت در سه دین اسلام، مسیحیت و زرتشت. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی تهران.
- شیردل، الهام؛ حسنی، محمدرضا؛ حامی کارگر، فاطمه (۱۴۰۰). برساخت ازدواج بین مذهبی موفق و زمینه‌های شکل‌گیری آن: مطالعه کیفی بین زوجین استان سیستان و بلوچستان. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۸(۱۸)، ۳۷۳-۳۹۷. doi: 10.22080/ssi.2022.22953.1966
- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۵). مدیریت منازعات قومی در ایران: نقد و بررسی الگوهای موجود و ارائه الگوی مطلوب. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- صدیق اورعی، غلامرضا؛ و فرزانه، احمد (۱۳۹۸). دین و واگرایی اجتماعی. اسلام و علوم اجتماعی، ۱۱(۲۱)، ۲۸-۵. doi: 10.30471/soci.2019.1611
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله؛ و زانری، قاسم (۱۳۸۸). چالش‌های برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- عراقیه، علیرضا؛ فتحی و اجارگاه، کورش؛ فروغی ابری، احمدعلی؛ و فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۸۸). تلفیق راهبردی مناسب برای تدوین برنامه درسی چندفرهنگی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۲(۱)، ۱۶۵-۱۴۹. doi: 10.7508/isih.2010.05.006
- قاضی‌نژاد، مریم؛ و اکبرنیا، الهه‌سادات (۱۳۹۶). دینداری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی (پیمایشی در میان مسلمانان و مسیحیان شهر تهران). فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶(۱)، ۴۰-۲۱. doi: 10.22059/jisr.2017.61829

قربانی، قدرت‌الله (۱۳۹۹). تنوع دینی و مسئله دیگری دینی. پژوهش‌های فلسفی دانشگاه تبریز. ۱۴(۳۳).

doi: 10.22034/jpiut.2020.40875.2624. ۳۳۷-۳۵۳

کاظمی تاری، تقی (۱۳۹۰). تأثیر زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی بر همگرایی پیروان ادیان مختلف در ایران (مطالعه موردی ارمنی‌ها). فصلنامه آفاق امنیت، ۴(۱۲)، ۱۷۱-۲۰۱.

کریستین سن، آرتور (۱۳۷۵). ایران در زمان ساسانیان (مترجم: رشید یاسمی). تهران: دنیای کتاب. (تاریخ اصل اثر ۱۹۳۵)

کوربین، جولیت؛ و اشتراوس، آنسلم (۱۳۹۰). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها (مترجم: بیوک محمدی). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ملکیان، نازنین؛ و جمشیدی حسن‌آبادی، اسماعیل (۱۳۹۳). بررسی رابطه استفاده از اینترنت با هویت دینی جوانان. دومین کنفرانس ملی جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی. تهران، ایران.

نادری، احمد؛ روستاخیز، بهروز؛ فیاض، ابراهیم؛ و حسین بر، محمدعثمان (۱۳۹۷). تأملی در آرایش نیروهای اجتماعی و تحول گفتمان‌های هویت قومی در بلوچستان ایران. تحقیقات فرهنگی ایران،

doi: 10.22631/jicr.2018.1811.2420. ۱۰۲-۶۹. (۳)۱۱

ناصح، ذبیح‌الله (۱۳۵۴). بلوچستان. تهران: ابن‌سینا.

نولدکه، تئودور (۱۳۵۸). تاریخ ایرانیان و عرب‌ها در زمان ساسانیان (مترجم: عباس زریاب). تهران: سلسله انتشارات انجمن آثار ملی. (تاریخ اصل اثر ۱۸۷۹)

یغمایی، اقبال (۱۳۵۵). بلوچستان و سیستان؛ سرزمین نژاده مردمان و پهلوانان سختکوش. تهران: وزارت فرهنگ و هنر.

Andrew, O. (2016). Interfaith dialogue: seven key questions for theory, policy and practice. *Religion, State and Society*, 44(4), 349-365. doi: 10.1080/09637494.2016.1242886

Harris, S. (2004). *The end of faith: Religion, terror, and the future of reason*. New York: Norton.

Mojzes, P. (1992). War between religions. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 12(2), 1.

Sabzali, M., Sarfi, M., Zohouri, M., Sarfi, T., & Darvishi, M. (2022). Fake news and freedom of expression: An Iranian perspective. *Journal of Cyberspace Studies*, 6(2), 205-218. doi: 10.22059/jcss.2023.356295.1087

Sarfi, T., Nosrati, S., & Sabzali, M. (2021). The New Celebrity Economy in Cyberspace. *Journal of Cyberspace Studies*, 5(2), 203-228. doi: 10.22059/jcss.2021.93903

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۶۲

دوره ۱۷، شماره ۱
بهار ۱۴۰۳
پیاپی ۶۵

Shirdel, E. & Moosanejad, M. (2020). The construction of Historical feelings and interaction between religions. *International conference on Interreligious Dialogue*. Global Center for Religious Research Academic Institute. USA.

Turner, J. (2010). *Theoretical principles of sociology*. New York: Springer. New York.

White, K., Muthukrishna, M & Norenzayan, A. (2021). Cultural similarity among coreligionists within and between countries. *Psychological and Cognitive Sciences*, 118(37), e2109650118. doi: 10.1073/pnas.2109650118

Bellah, R. (2006). Civil religion in America. *Daedalus*, 1-21. doi: 10.1215/9780822388135-012

